

УДК 821.161.2:82-2

ББК 83.3 (4Укр) 6

**МАРКО ПРОКЛЯТИЙ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИЯВ  
АВТОРСЬКОЇ ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ  
У ДРАМАТУРГІЇ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО**

**А. С. Верлата**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,  
кафедра української літератури Інституту філології;  
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;  
тел. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

*У статті порушено проблему функціонування образу Марка Проклятого як наскрізного символу у п'єсах Василя Пачовського. Виокремлено взаємозв'язок і взаємозалежність особливостей авторського художнього мислення й цього образу на прикладі драматичних творів письменника. Наголошено на концептуальному значенні персонажа у творчості драматурга.*

***Ключові слова:** автор, образ, символ, художнє мислення, драма, модернізм.*

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Письменник як митець слова у своїй літературній творчості прагне реалізувати власні креативні концепції шляхом творення оригінальних форм і способів моделювання художньої дійсності. У процесі роботи над образною системою твору автор намагається щонайширше репрезентувати основну естетично-смыслову спрямованість того чи іншого персонажа. Однак при цьому відбувається не тільки формування письменником художнього образу, а й вплив цього образу на креативні ресурси художнього мислення митця: «Розглядаючи питання відношення творчої активності письменника і життєвого матеріалу в процесі художнього освоєння дійсності, треба постійно мати на увазі двосторонній, діалектичний характер їх зв'язків. У результаті такої взаємодії, з одного боку, суб'єкт збагачує свою природу, свій внутрішній світ, а з іншого – естетично збагачує саму дійсність, підносить її на якісно новий рівень, відкриваючи в ній нові можливості, внутрішні потенції розвитку» [8, с. 120-121]. У цьому контексті пригадується відома теза Гюстава Флобера «Мадам Боварі – це я», що слугує прикладом взаємопроникнення та взаємовпливу автора і створеного ним образу.

У драматичних творах Василя Пачовського, державницьких за ідейним спрямуванням, серед усієї різноманітності історичних і напівлегендарних постатей чітко виокремлюється образ Марка Проклятого. Він присутній у п'єсах «Сон української ночі», «Сонце Руїни», «Сфінкс

Європи», «Гетьман Мазепа» та містичному епосі «Золоті ворота». На перший погляд, Марко Проклятий не може претендувати на статус оригінального витвору авторського художнього мислення, оскільки має фольклорне походження; крім того, він був героєм однойменної повісті Олекси Стороженка, де зображений як нерозкаяний грішник, що його не приймає ні небо, ні пекло. У Стороженка Марко постає уособленням глибокого занепаду, прозаїк великою мірою звертає увагу на морально-дидактичний аспект змалювання цього персонажа відповідно до панівних тенденцій тогочасної української літератури. Натомість Василь Пачовський у своїх драматичних творах виводить образ Марка на новий рівень – рівень символічного осмислення цієї постаті як втілення прокляття українського народу за його спонтанність, інертність та недалекоглядність у намаганні створити власну державу: «Над усіма українцями тяжить прокляття бездержавности, почуття вини і гріха за розвал своєї держави, який жде відкуплення через жертви героїв. Над усіма тяжить первородний гріх нашої нації, що завалила свою державу за татарських часів татарськими людьми. Ось і генеза «Марка Проклятого» [5, с. 53]. Деякі аспекти актуалізації цього образу в творчості письменника вже були предметом студій українських літературознавців В. Барки, М. Ільницького, С. Хороба, однак досі недостатньо вивченою залишається парадигма способів і засобів, якими Василь Пачовський конструює постать Марка як концептуального персонажа своєї творчості, що й зумовлює **актуальність** дослідження. **Метою** нашої розвідки є встановлення специфіки авторського бачення цього героя як втілення ментальності українського народу. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: розкриття особливостей Марка Проклятого як всеосяжного символістського типу в художньому мисленні драматурга, виокремлення основних векторів смислового наповнення цього персонажа в кожному окремому драматичному творі.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** Зі спогадів сучасників відомо, що Василя Пачовського надзвичайно турбувала суспільно-політична ситуація в Україні на початку ХХ століття. Зрештою, це відображено і в п'єсах автора. Постійна залежність українських земель від іноземних держав, поразка українських визвольних змагань 1914-1923 рр., міжвоєнна розруха, загальний суспільний занепад – ключові фактори, що впливали на формування творчої свідомості Пачовського-драматурга. Показовим є випадок, коли 1920 року на Шевченківському вечорі в Ужгороді Василь Пачовський під час своєї промови запальним тоном сказав у бік одного із присутніх, французького генерала Парі: «Закував версайський мир Україну і віддав її комуністам і ляхам! Але ми, українці переживемо версайський мир, переживемо і Англію, і Францію, і Польщу, і большевиків! Україна вічна!» [2, с. 25].

Пачовський в автобіографічних нарисах багаторазово пояснював генезу Марка як персонажа своїх творів. Власне, ці нариси, а також нотатки до драматичних творів, авторські пояснення основних концепцій тієї чи іншої драми, спогади друзів є надзвичайно корисним матеріалом, що допомагає цілісно осягнути естетичні та психологічні основи творчості драматурга. У «Моїй сповіді» автор пише: «...той Марко Проклятий, то не постать моєї насолоди, а мого болю, бо він є узмисловленням вічного прокляття гріху, що нам усім гне спину і хребет ярмом бездержав'я...» [6, с. 39]. Як бачимо, творча свідомість письменника мала внутрішню необхідність знову і знову виводити цей образ у кожній п'єсі, раз у раз зосереджувати увагу на концептуальному його значенні. Така потреба виникала, зокрема, і через несприйняття державницької доктрини у колах галицької інтелігенції, в яких на той час мали велику вагу соціал-демократичні ідеї. Глибока й болюча рефлексія автора над причинами української бездержавності призводить до поступового розвитку постаті Марка Проклятого, взаємопроникнення драматурга й персонажа, коли уже не автор визначає шлях функціонування образу, а образ уповні впливає на естетичну свідомість автора. З одного боку, Василь Пачовський невблаганно звинувачує у гріху бездержавності український народ, інертну масу на чолі з Марком Проклятим, що своїми ж руками знищує власне майбутнє, а з іншого – письменник сам є частиною народу, на підсвідомому рівні відчуває і свою провину, тому він не може дистанціюватися й повинен нести відповідальність разом з іншими. Сам В. Пачовський про це пише так: «Хто десять разів у житті був вигнаний з рідної хати за свою ідею, той мусить повірити в прокляття свого я, в прокляття свого роду й прокляття свого народу, що все хоче добре, а все йому виходить на зло. Я створив Марка Проклятого, бо я відчув його у собі!» [7, с. 151].

Тогочасні літературні критики знаходили надзвичайно багато вад у драматичних творах Пачовського – відсутність композиційної строгості, незвична й недоцільна обширність, логічна невпорядкованість сюжету, недоречність уведення окремих дійових осіб тощо. Не заперечуючи окремих недоліків, задля справедливості варто вказати, що не завжди ці «вади» стосувалися питання літературної вартості художнього твору. У багатьох випадках ішлося про спроби автора репрезентувати модерністські тенденції у драматургії, вийти за рамки панівної реалістичної лінії в українській літературі. Зокрема, використання образів-символів у «Сні української ночі» (золотий вінець, огнистий меч) було сприйняте Іваном Франком як наслідування польського символіста Станіслава Виспянського. Проте ще тоді з цією тезою полемізував Микола Євшан, та й у сучасному літературознавстві з цього приводу існує дещо відмінна думка: «Характерна для символістського типу художнього мислення відсутність конкретики, міфологізація фактів і явищ, зрештою, вияскравлення найсуттєвіших рис у них давали драматургові можливість докопатися до

генетичних коренів українця, розвитку й утвердження його ментальності» [9, с. 166]. Ця характеристика, на наш погляд, влучно розкриває витоки формування Марка Проклятого у драматургії В. Пачовського. Письменник зазначає: «Надокучила й не любиться критикам ця постать тай обсуджують неслухно, що я повторюся. Я рад їй вже давно знищити, та вона воскресає в кождім моім творі, бо що я винен, що українська маса, якої душею є Марко Проклятий, рішає в нас про всі події нашої післядержавної історії?» [6, с. 36].

Остап Грицай, аналізуючи «Сонце Руїни», попри велику кількість слухних зауважень вважав за доцільне побудувати композицію п'єси як низку логічно пов'язаних епізодів, майже цілком позбавлених емоційності. Значну частину своєї рецензії критик присвячує пошуку власне історичних аспектів у художньому світі твору. Щодо постаті Марка Проклятого, на початку критичного огляду він визначив сцени з ним як «неналежачі ані безпосередньо, ані навіть посередньо до акції» [3, с. 108]. Однак в останніх абзацах Грицай стверджує: «при театральній виставі ту ролью счеркнено в цілості – з великою користю для ходу цілої штуки. Та все ж на мою гадку роль Марка Проклятого не така зайва як може б здавалося. Саме коли іде о історіографічний момент в драмі, то можемо його дошукатися лише в тій постаті» [3, с. 362]. Тут виникає внутрішнє протиріччя у судженнях критика. Якщо Марко Проклятий репрезентує історіографічні елементи твору, що їх необхідно підкреслити, то чому він є зайвим персонажем, непричетним до дії? Шукаючи відповідь, можемо припустити, що Василь Пачовський не зовсім вдало увів персонажа у дію, не вияскавив його серед інших дійових осіб, і цим зумовлене негативне судження автора рецензії. Але ознайомившись із текстом твору, бачимо, що Марко Проклятий у кульмінаційних сценах зриває цвіт папороті – чар-зілля України, символ кращої долі народу, який повинен був знайти гетьман Дорошенко. Цвіт гасне в Маркових руках, пирскає жаром в очі. На рівні символічного осмислення перед нами постає акт знищення шансу України на відродження, оскільки цей шанс знову опинився в руках недалекогоглядного і зрадливого духа натовпу.

За допомогою цієї та подібних сцен в інших творах автор цілеспрямовано розвиває започатковану ще в «Сні української ночі» лінію постійного протистояння між розумом і діями в українському суспільстві, активно використовуючи Марка Проклятого як антипода головних персонажів у кожній із п'єс. Розум (ум) втілює гетьман («Сонце Руїни», «Гетьман Мазепа»), князь («Роман Великий»), полководець («Сфінкс Європи») або ж активна верства населення (студенти, «Сон української ночі»). Натомість дії (чин) простого люду, черні майже завжди неузгоджені з розумом. Наслідок цього протистояння – бездержавність. Загалом вказана модель основного конфлікту драматичних творів Василя Пачовського багато в чому зумовлена особистими поглядами письменника щодо можливих форм державного устрою України: він був прихи-

льником створення самостійного королівства або вільного самостійного гетьманату, тобто форм, у яких переважає сильна, але поміркована одноосібна влада. Ось чому в його творах конкретна дія з невдалими або трагічними наслідками реалізується некерованим натовпом, уособленням якого є Марко Проклятий. У деяких п'єсах автор символічно зображує героя із торбою, наповненою головами українських гетьманів, таким чином показуючи, що народ сам нищить власних провідників, не розуміючи їхніх ідей та не даючи їм можливості щось змінити. У «Сонці Руїни» Марко носить у торбі голову гетьмана Брюховецького, знищеного черню. А в «Сфінксі Європи» В. Пачовський модифікує прізвисько Марка, називаючи його Проданом, а отже, яскраво підкреслюючи зрадництво і внутрішню інертність як його основну ментальну рису.

П'єса «Роман Великий», на нашу думку, повною мірою репрезентує новий рівень у драматичній творчості Василя Пачовського завдяки широкому використанню модерністських елементів у творенні характерів та конфліктів. Це єдиний із державницьких за ідеєю драматичних творів, в якому не діє Марко Проклятий. Спробуємо проаналізувати причини відсутності цього персонажа – найсильнішого психологічного вияву авторської ідейно-естетичної свідомості з-поміж інших персонажів.

Деякі власне модерністські риси конструювання характеру бачимо ще в «Сонці Руїни» (Дорошенко). У такий спосіб драматург моделює й характер князя Романа Мстиславича. Цим визначається перенесення основного конфлікту п'єси із зовнішньої площини у внутрішню. Тобто на перший план виходить протистояння між обов'язком та почуттями в душі Романа, а конфлікт між розумом і діями нарешті неактуальний, оскільки повнота влади зосереджена в руках однієї особи – сильного правителя. Народ любить князя, визнає його авторитет і прагнення кращого майбутнього для держави, сприймає його як божественну істоту, а тому Марко Проклятий як душа натовпу не може існувати в такій моделі суспільства. Таким чином, виразно простежується згадувана нами впевненість самого автора, що Україна як самостійна держава можлива лише під сильним одноосібним керівництвом.

Інший бік такої державної моделі розглянемо на прикладі п'єси «Гетьман Мазепа». Тут автор знову повертається до традиційного протистояння між умом і чином, яке втілюється у постатях сильного полководця і керівника Івана Мазепи й духа юрби Марка Проклятого. У цьому випадку конфлікт увиразнюється тим, що Маркові відомий план гетьмана, а також наказ підтримати його у відповідальний час повстання. Саме тому один із рецензентів «Вісника» М. Граничка висловлює нерозуміння факту Маркової зради в останню мить і тим більше його кінцевого розкаяння. Василь Пачовський пояснює: «А Марко Проклятий виступає... тому, аби виказати, що українська маса не піде під «наказ» навіть великої одиниці як Муссоліні, чи Гітлер з «мусу» проливати кров за ідею,

якщо ця ідея не вийде з її переконання» [6, с. 38]. Як бачимо, автор подає цю рису українського народу здебільшого в негативному контексті, оскільки в такий спосіб чернь знищує усі світлі прагнення провідника. Але одноосібна влада державця нерідко обертається злом для народу. При такому застереженні історіософська концепція Василя Пачовського може похитнутися. Звісно, автор вибудовував художній світ своїх драматичних творів відповідно до сучасних йому реалій, моделював власні державотворчі концепції на тлі глобальних історичних процесів. Але сучасний погляд на ці ідеї виявляє в них певні суперечності. Тому можна зробити висновок, що непокора Марка Проклятого в певному сенсі – не завжди деструктив. Інколи це – вказівка на недопустимість зловживання владою, відірваність від життя народу, наслідки якої бувають руйнівними.

Безумовно, образ Марка Проклятого найповніше репрезентований у містичному епосі «Золоті ворота». Василь Пачовський вважав цей твір найголовнішим у своєму доробку і прагнув змалювати в ньому широку історично-філософську панораму буття України. Постійно переосмислюючи ментальні основи сутності Марка як концептуального персонажа у своїй драматургії, з часом автор все більше прагне показати його еволюцію. «З Марка-бурлаки повинен стати звитяжець для нового життя» [1, с. 18]. Очевидно, В. Пачовський поступово розуміє, що неможливо перекласти вину за поразку визвольного змагання лише на відступництво й недалекоглядність мас, тим більше, Українська революція першої половини ХХ ст. багато в чому спростувала подібне твердження. Марко – уособлення українського народу – зображений вже не так однозначно й радикально: «Філософське ядро образу Марка Проклятого полягає в роздвоєнні його натури: одна частина – з обличчям Митуси, співця татарських руїників, друга – з обличчям Святослава Хороброго, що уособлює державотворче начало» [4, с. 58]. Бачимо, що письменником вже закладена можливість переродження персонажа, його внутрішньої зміни. Поема мала складатися із трьох частин: «Пекло України», «Чистилище України» та «Небо України». На жаль, твір залишився незакінченим, а головний зміст третьої частини відомий нам лише із авторських чернеток та записів. «В ній Марко мав би – за словами автора в його нотатках – розв'язати загадку буття нації і свою, як людини, бо маючи державу, він може творити вищі цінності людського духу» [1, с. 18].

**Висновки і перспективи подальшого дослідження.** Підсумовуючи викладені думки, варто зазначити, що проблема функціонування образу Марка Проклятого в ідейно-естетичній свідомості Василя Пачовського складна й багатогранна, тому її неможливо вичерпати подібним дослідженням. Однозначно можна стверджувати лише те, що автор постійно переосмислює й модифікує свого героя, дошукується його філософських першооснов, живе у його смислового полі. Без сумніву, в цьому випадку взаємопроникнення творця й художнього образу, про яке

було згадано на початку, має свій прямий вияв. Тому цілісний розгляд драматичного доробку В. Пачовського неможливий без глибинного аналізу всіх художніх особливостей цього персонажа.

### *Література*

1. Барка В. Лірик-мислитель / В. Барка // Пачовський В. Зібрані твори: У 2 т. – Філадельфія – Нью-Йорк – Торонто: Слово, 1984-1985. – Т. 2: Золоті ворота. – 1985. – С. 11-21.
2. Бірчак В. Лицар-мрійник: думки і спогади про Василя Пачовського / В. Бірчак // Пачовський В. Зібрані твори: У 2 т. – Філадельфія – Нью-Йорк – Торонто: Слово, 1984-1985. – Т. 2: Золоті ворота. – 1985. – С. 23-28.
3. Грицай О. Із нашої драматичної літератури. «Сонце Руїни», трагедія Василя Пачовського, з нагоди її вистави / О. Грицай // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1912. – Т. 56; Т. 57. – Кн. 5. – С. 102-110; С. 348-363.
4. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 318 с.
5. Генеза і дійові особи містичного епосу «Золоті ворота» (Фрагмент автобіографії Пачовського) // Пачовський В. Зібрані твори: У 2 т. – Філадельфія – Нью-Йорк – Торонто: Слово, 1984-1985. – Т. 2: Золоті ворота. – 1985. – С. 53-57.
6. Пачовський В. Моя сповідь // Зібрані твори: У 2 т. – Філадельфія – Нью-Йорк – Торонто: Слово, 1984-1985. – Т. 2: Золоті ворота. – 1985. – С. 11-21.
7. Пачовський В. Хуртовина мого життя / В. Пачовський // Київ: журнал літератури й мистецтва [Електронний ресурс]. – 1952. – Р. 3. – Ч. 3. – С. 151-158. – Режим доступу: <http://ukrbiblioteka.org/uploads/magazines/Kyiw/Kyiw-1952-03.pdf>.
8. Піхманець Р. Психологія художньої творчості / Роман Піхманець / АН УРСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1991. – 164 с.
9. Хороб С. П'єси Василя Пачовського в контексті західноєвропейської символістської драми / Степан Хороб // Діалоги у відсвіті слова: українська драматургія в типологічних зіставленнях. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 308 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 18.03.2016 р.  
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С.І.,  
д.ф.н., професором Салигою Т.Ю.*

---

---

**MARCO THE DAMNED AS THE SPECIFIC MANIFESTATION  
OF AUTHOR'S AESTHETIC CONSCIOUSNESS  
IN THE PLAYS BY VASYL PACHOVSKYI**

**A. S. Verlata**

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;  
Institute of Philology; Department of Ukrainian Literature;  
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74;  
e-mail: kaf.lit@ukr.net*

*The article highlights the problem of Marko the Damned character's realization as the main symbolic image in the plays by Vasyl Pachovskyi. The primary focus of the article is on the correlation of the playwright's creative thinking and this image. It is emphasized on the conceptual significance of this character in the works by the author.*

**Key words:** *author, image, symbol, creative thinking, drama, modernism.*